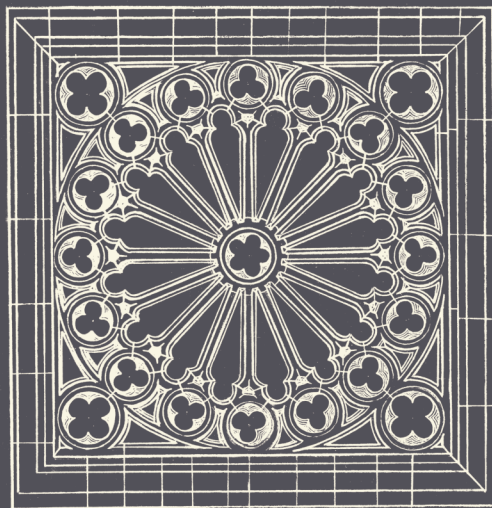

Agnieszka Wesołowska

FENOMENOLOGIA

jako możliwość
filozofii dramatu

JÓZEFA TISCHNERA

Fenomenologia
jako możliwość
filozofii dramatu
Józefa Tischnera

Moim Najbliższym

NR 2970

Agnieszka Wesołowska

Fenomenologia
jako możliwość
filozofii dramatu
Józefa Tischnera

Redaktor serii: Filozofia
Andrzej Kiepas

Recenzent
Aleksander Bobko

Wiara i rozum (Fides et Ratio) są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy.

Encyklika *Fides et Ratio* Ojca Świętego Jana Pawła II

Wstęp

„Filozofia, nie mogąc znaleźć się u szczytu nauk jako ich korona, zapragnęła znaleźć się u ich podstawy, jako fundament. Czy rzeczywiście to się jej udało? Jedno jest pewne: nawet jeżeli nie powiódł się fenomenologii ten ambitny zamiar, uświadomiła ona wszystkim, że nadszedł czas – czas refleksji nad podstawami”¹. Kryzys nauki w czasie, w którym tworzy Husserl, sprawia, że konieczny staje się ponowny namysł oraz rewizja podstaw samej filozofii. W wyniku tego namysłu powstaje Husserłowska fenomenologia, która okazuje się projektem prowadzącym do odsłonięcia sensotwórczego źródła wszelkich dziedzin bytowych, jakim jest transcendentálna świadomość, projektem polegającym na problematyzacji tego, co w naturalnym świecie uchodzi za samozrozumiałe (oczywiste), na wyjaśnianiu tego, co wstępnie dane w świetle konstytuującego źródła. Należy nadmienić, że Husserłowska fenomenologia to nie tylko postępowanie, systematyczny opis, lecz nade wszystko szczególna atmosfera filozoficzna, znamionująca charakter filozofii XX wieku. Z fenomenologii Husserla czerpią inspiracje lub nawiązują do niej różne nurty rozwijające się w minionym wieku (warto wymienić przede wszystkim takie nurty, jak: egzystencjalizm, hermeneutyka, filozofia dialogu).

¹ J. Tischner: *Horyzonty fenomenologii Husserla*. W: *Filozofia współczesna*. Red. J. Tischner. Kraków 1989, s. 38.

Dziedzictwo, jakie pozostawił twórca fenomenologii w postaci filozoficznych tez i problemów, podejmują kontynuatorzy jego myśli, którzy przeprowadzając badanie różnych fenomenów, wychodząc od analizy różnych rodzajów doświadczenia, rozwijają (poszerzają) w rezultacie swych badań projekt fenomenologii. W nurt kontynuacji myśli Husserlowskiej wpisuje się również Józefa Tischnera filozofia dramatu, przy czym wstępnego projektu tej filozofii można doszukać się we wczesnym, fenomenologicznym okresie twórczości polskiego filozofa. Uwzględnienie rozważań Tischnera, jakie przeprowadza w tym okresie, rzuca światło na jego późniejszą twórczość i jednocześnie pozwala wypełnić lukę, jaką jest brak w literaturze przedmiotu opracowań dotyczących tego okresu.

W pierwszych pracach: doktorskiej oraz habilitacyjnej, rozprawach *par excellence* fenomenologicznych, Tischner podejmuje, a zarazem rozwija myśl Husserla. Już w swej rozprawie doktorskiej *Ja transcendentalne w filozofii Edmunda Husserla* (opublikowanej w całości² dopiero w 2006 roku w tomie rozpoczynającym edycję *Dzieł zebranych Józefa Tischnera*, zatytułowanym *Studia z filozofii świadomości*³), Tischner okazuje się kontynuatorem myśli niemieckiego filozofa, podejmując zarazem w ramach rozwijanego wywodu wątek krytyki koncepcji innych niż Husserlowska. Kolejną pracą Tischnera z zakresu filozofii świadomości jest rozprawa habilitacyjna, zatytułowana *Fenomenologia świadomości egotycznej* (ukończona w 1971 roku, wydana drukiem również w 2006 roku w tym samym tomie). Należy podkreślić, że nieujawnione

² Należy zaznaczyć, że fragmenty rozprawy doktorskiej J. Tischnera opublikowane zostały w latach 1964–1966 w postaci następujących artykułów: *Ja transcendentalne w filozofii Edmunda Husserla*. „Studia Theologica Varsaviensia” 1964, nr 1/2, s. 535–578; *Czym jest „ja” transcendentalne?*. W: *Szkice filozoficzne. Romanowi Ingardenowi w darze*. Red. Z. Żarnicka. Warszawa–Kraków 1964; *Strukturalne zagadnienia refleksji i spostrzeżenia immanentnego w świetle niektórych tez Edmunda Husserla*. „Studia Philosophiae Christianae” 1966, nr 1, s. 205–257.

³ J. Tischner: *Studia z filozofii świadomości*. Kraków 2006.

dotąd w całości (publikowane jedynie w postaci fragmentarycznej⁴) analizy Tischnera, zawarte w tej rozprawie, stanowią nie tylko dowód historycznej żywotności, aktualności fenomenologii, lecz także przyczyniają się do rozwoju problematyki fenomenologicznej, w szczególności – problematyki filozofii świadomości. Chodzi tu nie tyle o subtelność oraz wnikliwość analiz czy trafność opisu fenomenów, ile o samą wartość badawczych rezultatów, o twórczy wkład Tischnera w rozwój problematyki fenomenologicznej, mianowicie: oryginalną koncepcję „ja” aksjologicznego oraz aksjologicznej „przestrzeni” życia „ja”, koncepcję procesu solidaryzacji egotycznej, ujęcie świadomości jako sfery konscjentywnej oraz wyrażenie możliwości przedrefleksyjnego ujęcia „ja”.

W odniesieniu do Tischnerowskich analiz, przedstawionych we wspomnianych rozprawach, zaznaczmy, że w ramach rozważań podejmowanych w niniejszej pracy na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że zarówno w rozprawie *Ja transcendentalne...*, jak i w *Fenomenologii świadomości egotycznej* można doszukać się zaczątków projektu filozofii dramatu. Tischner, nawiązując do Heideggera, pojmuje fenomenologię nie jako jeden z wielu kierunków filozoficznych, rozpoznawalnych na mapie współczesnej filozofii, lecz jako ciągle aktualną możliwość myślenia, otwierającą nowe horyzonty filozofowania. Sam Heidegger w następujący sposób określa fenomenologię: „Wydaje się, że czas filozofii fenomenologicznej przeminął. Posiada ona wartość jako coś minionego, co już tylko w sensie historycznym figuruje obok innych kierunków filozoficznych. W swojej swoistości fenome-

⁴ Chodzi o następujące artykuły J. Tischnera opublikowane w latach 1969–1978: *Gnozeologiczny podmiot poznania*. „*Analecta Cracoviensia*” 1969, T. 1, s. 9–20; *Typowe odmiany pierwotności resp. wtórności*. „*Analecta Cracoviensia*” 1970, T. 2, s. 27–52; *Impresje aksjologiczne*. „*Znak*” 1970, nr 2/3, s. 204–219; *Aksjologiczne podstawy doświadczenia „ja” jako całości cielesno-przestrzennej*. „*Logos i Ethos*” 1971, s. 33–82; *Solidaryzacja i problem ewolucji świadomości*. W: *Studia z teorii poznania i filozofii wartości*. Red. W. Stróżewski. Wrocław 1978.

nologia jako taka nie jest kierunkiem. Jest zmieniającą się w czasie i tylko dzięki temu otwartą możliwością myślenia, pozostawioną do spełnienia przez myślących. Jeśli fenomenologia zostanie tak rozumiana i potraktowana, będzie mogła zniknąć jako hasło na korzyść rzeczy myślenia, której wyjawienie pozostanie tajemnicą⁵. Z kolei w *Byciu i czasie* czytamy: „Objaśnienia wstępnego pojęcia fenomenologii wskazują, że to, co w niej istotne, nie polega na dążeniu do *urzeczywistnienia się* w postaci jakiegoś »kierunku filozoficznego«. Wyżej od rzeczywistości stoi *możliwość*. Zrozumienie fenomenologii polega wyłącznie na ujęciu jej jako możliwości⁶”.

W nurt pojmowania fenomenologii jako otwartej możliwości myślenia wpisuje się Tischner, nawiązując wprost w tekście *Fenomenologia i hermeneutyka* do Heideggerowskiego rozumienia fenomenologii jako możliwości⁷. Potraktowanie fenomenologii jako otwartej możliwości myślenia pozwala Tischnerowi odsłonić charakterystyczne rysy tej filozofii, które świadczą zarazem o jej Husserlowskiej proveniencji. Po pierwsze, fenomenologia jest asystemowa i jako taka stanowi klasyczny przykład myślenia problemowego w Hartmannowskim sensie. Po drugie, fenomenologia, formułując zasadę wszystkich zasad jako zasadę oczywistości czy źródłowego doświadczenia, unika naturalistycznego zawężenia pojęcia doświadczenia, maksymalnie rozszerzając jego zakres, a w konsekwencji rozróżniając wiele rodzajów doświadczenia. Dzięki

⁵ M. Heidegger: *Moja droga do fenomenologii*. Przeł. C. Wodziński. „Aletheia” 1990, nr 1 (4), s. 81. Zob. także J. Tischner: *Fenomenologia i hermeneutyka*. W: *Jak filozofować? Studia z metodologii filozofii*. Red. J. Kmita i J. Topolski. Warszawa 1989, s. 138–139.

⁶ M. Heidegger: *Bycie i czas*. Przeł. B. Baran. Warszawa 1994, s. 54. Również Paul Ricoeur, rozważając kwestię fenomenologii hermeneutycznej, pokazuje możliwości samej fenomenologii, fenomenologii, która, jak pisze, „pozostaje nieprzekraczalnym założeniem hermeneutyki”. P. Ricoeur: *Fenomenologia i hermeneutyka: Wychodząc od Husserla*. Przeł. M. Drwięga. W: *Fenomenologia francuska. Rozpoznania. Interpretacje. Rozwinięcia*. Red. J. Migasiński i I. Lorenc. Warszawa 2006, s. 212.

⁷ J. Tischner: *Fenomenologia i hermeneutyka...*, s. 138–139.

temu sama fenomenologia funduje możliwość otwierania własnych horyzontów na nieskończenie nowe obszary sensu, to znaczy badania bardzo różnorodnych fenomenów. Po trzecie, celem badań fenomenologicznych jest odsłonięcie korelacji zachodzącej między podmiotem i przedmiotem, między świadomością i bytem, i dlatego fenomenologii nie można sprowadzić do samej tylko teorii poznania, pozostaje ona bowiem otwarta na problematykę ontologiczną czy wręcz metafizyczną.

Z takim rozumieniem filozofii Husserla ma związek, zaznaczający się już w pierwszym okresie filozofowania Tischnera, proces rozwijania myśli niemieckiego filozofa i tym samym odsłaniania możliwości fenomenologii. Możliwości te są przy tym znakiem wewnętrznej potencjalności fenomenologii, potencjalności, otwierającej się jako rezultat rozwinięcia myśli *implicite* wyrażonej przez Husserla. „Wielkością fenomenologii Husserla – zauważa Tischner – było to, że związał się z ideą racjonalności pojętą jako [...] coś do dalszego uściślenia, jako temat nieustannych refleksji krytycznych, podejmowanych w imię samej racjonalności. Dzięki temu fenomenologia stała się bardziej filozofowaniem niż filozofią. Wydaje się, że cały późniejszy rozwój fenomenologii jest ilustracją tej elementarnej prawdy”⁸.

Z namysłu nad Tischnerowskim rozumieniem fenomenologii wypływa temat, jaki podejmujemy w niniejszej rozprawie. Praca, którą prezentujemy, poświęcona jest fenomenologicznej podstawie Tischnerowskiej filozofii dramatu. Próba rekonstrukcji projektu Tischnera dokonana z perspektywy fenomenologicznej wymaga postawienia pytania, jakie są możliwości samej fenomenologii, możliwości zapewniające otwarcie na „dramatyczny” wymiar sensu. Z tak postawionego pytania wyrasta zamysł niniejszej pracy, której celem jest ukazanie tych wątków myśli Tischnera, które obecne

⁸ J. Tischner: *W kręgu myśli Husserlowskiej*. W: *Filozofia współczesna*. Red. J. Tischner. Kraków 1989, s. 60.

już na wczesnym etapie filozofowania, stanowią zapowiedź oryginalnej postaci jego filozofii. O wyborze zakresu prezentowanej w niej problematyki zdecydowały dwa względy: po pierwsze, Tischner wypracował swój filozoficzny warsztat, analizując teksty Husserla (rezultatem tych analiz są dwie wspomniane rozprawy polskiego filozofa: doktorska oraz habilitacyjna); po drugie, fenomenologiczne analizy, przeprowadzone przez Tischnera we wczesnej fazie twórczości filozoficznej, analizy, w których można doszukać się początków własnej, dojrzałej już myśli polskiego filozofa, rzucają światło na sam projekt filozofii dramatu.

Z jednej strony niniejsza praca stanowi zatem próbę ukazania fenomenologii jako możliwości filozofii dramatu (jej pierwotnej inspiracji), przy czym – podkreślmy – chodzi tu wyłącznie o fenomenologię Husserla, z drugiej zaś – próbę nakreślenia wykładni, jaką sama fenomenologia zyskuje w myśli Tischnera. Niezależnie od poglądów reprezentowanych przez Ingardena, swego nauczyciela, odkrywając istotny sens redukcji i tym samym szczególną rolę świadomości transcendentalnej, Tischner stwierdza dobitnie, że „zamiarem Husserla było rozwijać fenomenologię na płaszczyźnie indyferentnej zarówno na idealizm metafizyczny, jak metafizyczny realizm”⁹, i w konsekwencji rozwija własną interpretację fenomenologii¹⁰. Analizy, na jakich opierają się rozważania

⁹ J. Tischner: *Horyzonty fenomenologii Husserla*. W: *Filozofia współczesna...*, s. 37.

¹⁰ Na marginesie warto nadmienić, że – jak pisze sam Tischner – „przeciwko uznawaniu Husserla za »idealistę metafizycznego«” swój protest wnoszą polscy uczniowie Ingardena. J. Tischner: *W kręgu myśli Husserlowskiej*. W: *Filozofia współczesna...*, s. 46. Tischner wspomina w tym kontekście: „[...] bodaj pierwszym, który polemizował u nas z Ingardenem w tej sprawie, był jego uczeń Jan Szewczyk. Polemika ta znalazła swój wyraz w recenzji z dzieła Ingardena pt. *Z badań nad filozofią współczesną*, jaką J. Szewczyk opublikował na łamach »Studiów Filozoficznych« w 1966 r., nr 2”. J. Tischner: *W kręgu myśli Husserlowskiej...*, s. 61, przypis 5. Zarówno w rozumieniu Tischnera, jak i Szewczyka Ingardenowska wykład-

zawarte w niniejszej pracy, będącej realizacją zamiaru przedstawienia samej myśli Tischnera *in statu nascendi*, mają charakter *par excellence* historycznofilozoficzny, ponieważ analizując relację między fenomenologią i filozofią dramatu, podejmujemy próbę ukazania rezultatów filozoficznych dociekań od strony punktu ich wyjścia, jakim jest początkowa inspiracja, czyli próbę dotarcia do tradycji filozoficznej będącej początkową inspiracją omawianych wątków problemowych. Jeśli chodzi o filozoficzną twórczość Tischnera, to tradycją, w której znajduje ona swe pierwotne zakorzenienie, jest Husserlowska fenomenologia.

Należy zatem wskazać istotne zawężenie zakresu analiz zawartych w niniejszej rozprawie. Z wyborem zakresu podejmowanych tu rozważań, których celem jest rozpatrzenie wpływu myśli Husserla na rozwój filozoficznego projektu Tischnera, wiąże się konieczność ich ograniczenia, ograniczenia będącego zamiarem celowym. Zaznaczamy tym samym, że poza zasadniczym nurtem naszych rozważań pozostawiamy wpływ myśli wszystkich pozostałych filozofów, których koncepcje również znacząco przyczyniły się do rozwoju filozofii Tischnera. Wymieńmy między innymi św. Augustyna, Kartezjusza, Immanuela Kanta, Wilhelma Friedricha Hegla, Sørensa Kierkegaarda. Problemem, któremu należałoby bez wątpienia poświęcić odrębne rozważania, jest kwestia nawiązań do neokantyzmu, zwłaszcza do przedstawicieli szkoły badeńskiej podejmujących problematykę aksjologiczną. Osobnego opracowania wymagałoby również uwzględnienie wpływu myśli filozoficznej każdego z tych filozofów, którzy twórczo odnoszą się do fenomenologii Husserla, czyli między innymi Maxa Schelera,

nia Husserla fenomenologii transcendentalnej (traktowanie fenomenologii transcendentalnej jako filozofii idealistycznej – jako idealizmu metafizycznego) równoznaczne jest z zapoznaniem właściwego sensu nie tylko transcendentalizmu, lecz także istoty fenomenologii projektowanej przez Husserla. Szewczyk oraz Tischner eksponują doniosłe znaczenie redukcji fenomenologicznej, której zrozumienie oraz przeprowadzenie otwierają dostęp do niewyczerpywalnych badań, do sfery samoprezentującej świadomości.

Romana Ingardena, Martina Heideggera, Gabriela Marcela, Emmanuela Lévinasa, Paula Ricoeura. W odniesieniu do szerokiego inspiracji warto zaznaczyć, że w procesie przejścia od fenomenologii do filozofii dramatu istotne miejsce zajmują także inne – nieanalizowane w niniejszym studium – źródła i konteksty. Oprócz inspiracji biblijnych (Kain, Abel, Abraham), mitologicznych (Gyges, Odys) czy też literackich (teksty Szekspira, Dostojewskiego, Tołstoja, Norwida) należy wspomnieć również o wpływie tekstów Antoniego Kępińskiego z zakresu psychiatrii oraz dotyczących psychoanalizy tekstów Sigmunda Freuda. Zaakcentujmy zatem, że fenomenologia pozostaje dla filozofii dramatu wyłącznie inspiracją, która nie wyczerpuje zakresu możliwych jej filozoficznych odniesień. Przyjęte w naszej pracy ograniczenie uznajemy tym samym za zabieg niezbędny, pozwalający na wyróżnienie jednej z możliwych inspiracji, mianowicie inspiracji pierwotnej, początkowej, jaką w perspektywie rozwoju filozofii Tischnera stanowi fenomenologia Husserla.

Przyjęcie takiej perspektywy badawczej umożliwi sformułowanie tezy, że filozoficzny projekt dramatu, idea rozdarcia istoty dramatycznej (udramatyzowania egzystencji) znajduje swe zakorzenie w fenomenologicznej koncepcji Husserla. Chcąc dowieść słuszności tej tezy, zmierzając zarazem do tego, by ukazać filozofię dramatu w nowym świetle, to znaczy przez pryzmat jej pierwotnej inspiracji, należy zatem najpierw cofnąć się do początkowej (fenomenologicznej) drogi filozoficznej, w której łonie rodzi się zamysł samej filozofii dramatu. W podejmowanych tu rozważaniach zamierzamy doszukać się zaczątków oryginalnej myśli Tischnera w jego rozumieniu fenomenologii. Z tego przekonania czerpie swe uzasadnienie tytuł oraz temat pracy, w której podejmujemy próbę z jednej strony spojrzenia na architekturę twórczości filozoficznej Tischnera przez pryzmat początku, z drugiej stro-

ny – rekonstrukcji rozwoju jego myśli z perspektywy fenomenologicznej. Ujawnia się tym samym kolejny cel niniejszej pracy, a mianowicie próba spojrzenia na sam proces ewolucji myśli Tischnera, myśli rozwijanej początkowo w postaci zarysu fenomenologii świadomości egotycznej, następnie stopniowo przekształcającej się w oryginalny projekt filozoficzny, naszkicowany we wstępnej postaci w *Filozofii dramatu*. Należy w tym kontekście podkreślić, że przyjęte tu rozumienie filozofii dramatu jako efektu stopniowego rozwoju myśli Tischnera wymaga uwzględnienia również tych tekstów polskiego filozofa, w których można odnaleźć istotne wątki związane z jego projektem¹¹. Dopiero analiza, w której bierze się pod uwagę stopniowy rozwój filozofii Tischnera, umożliwi przedstawienie projektu filozofii dramatu w rzetelny sposób, bez uproszczeń.

Podkreślny w tym kontekście, że ujęcie filozofii dramatu, prezentowane w niniejszej pracy, będące rezultatem realizacji celu odsłonięcia tych aspektów filozofii dramatu, które świadczą o jej związkach z fenomenologią, stanowi wyłącznie jedną z możliwych dróg analizy istotnej części twórczości Tischnera. Niemniej jednak samo odczytanie fenomenologii Husserla w filozofii Tischnera, filozofii dramatu przez pryzmat Tisch-

¹¹ Chodzi tu o między innymi o takie teksty J. Tischnera, jak: *Egzystencja i wartość*. „Znak” 1972, nr 7/8, s. 917–931; *Wartości etyczne i ich poznanie*. „Znak” 1972, nr 5, s. 629–646; *Filozofia i ludzkie sprawy człowieka*. „Znak” 1973, nr 1, s. 18–30; *Przestrzeń obcowania z Drugim*. „Analecta Cracoviensia” 1977, T. 9, s. 67–86; *Fenomenologia a socjologia*. „Znak” 1977, nr 9, s. 1040–1053; *Fenomenologia spotkania*. „Analecta Cracoviensia” 1978, T. 10, s. 73–98; *Wiązania nadziei*. „Znak” 1973, nr 9, s. 1106–1118; *Śladami Nieskończonego. W kregu myśli E. Lévinasa*. „Analecta Cracoviensia” 1986, T. 18, s. 61–84; *Wstęp do filozofii osoby*. W: „*Fermentum massae mundi*”. Jackowi Woźniakowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. „Agora” 1990, s. 225–228; *Ethos wolności*. „Znak” 1975, nr 2, s. 185–194; *Między pytaniem a odpowiedzią, czyli u źródeł obiektywizmu*. „Studia Filozoficzne” 1983, nr 5/6, s. 115–121; *Wezwani do wolności*. „Znak” 1985, nr 1/2, s. 204–212; *Fenomenologia i hermeneutyka...; Filozofia człowieka dla duszpasterzy i artystów*. Kraków 1991.

nerowskiej wykładni fenomenologii, może przyczynić się do pogłębienia spojrzenia na twórczość oraz filozoficzne dokonania polskiego myśliciela, którego wczesne rozważania (wbrew rozpowszechnianej wówczas w literaturze polskiej Ingarde-nowskiej wykładni fenomenologii) związane są z namysłem nad transcendentálním wątkiem filozofii Husserla. Podejmując problematykę późnej myśli Husserla oraz wychodząc od fenomenologii transcendentальной, wskazując głębokie zakorzenienie w filozofii transcendentальной, Tischner dopełnia filozoficzny projekt niemieckiego filozofa w rezultacie rozwoju własnej myśli, której punktem wyjścia jest doświadczenie aksjologiczne, a podstawowym poziomem, obszarem pytań filozoficznych okazuje się nie tyle aksjologia, ile agatologia¹². Zapisuje się tym samym w historii filozofii polskiej jako myśliciel nie tylko głęboko zakorzeniony w tradycji filozofii mu współczesnej, lecz przede wszystkim jako ten, który uwzględniając szerokie horyzonty refleksji historycznofilozoficznej, analizując naukową wartość metod filozofii, poszukuje możliwości przewyciężenia ograniczeń, jakim w jego rozumieniu podlega tomizm, oraz zabiera istotny głos w dyskusji nad aktualnym kształtem klasycznej filozofii¹³.

¹² Nadmienimy, że problematyka badań, jakie podjął Tischner w swej rozprawie habilitacyjnej, badań nad świadomością, badań rozwijanych jako rezultat namysłu nad dziedzictwem filozofii transcendentальной, sięga z jednej strony teorii wartości rozwijanej przez filozofów wywodzących się z fenomenologii, z drugiej strony zakorzeniona jest w tradycji neokantyzmu. Na marginesie rozważań, poza które wykracza problem relacji Tischner – neokantyzm, warto wspomnieć, że uzasadnienie takiego poglądu można odnaleźć między innymi w podzielanym przez Tischnera przekonaniu, iż podstawowym obszarem pytań epistemologicznych jest aksjologia. Zob. J. Tischner: *Fenomenologia świadomości egotycznej*. W: Idem: *Studia z filozofii świadomości...*, s. 265. W tym kontekście polski filozof odwołuje się do przekonania reprezentatywnego dla przedstawicieli szkoły badeńskiej (zwłaszcza do H. Rickerta), podejmującymi za R. Lotzem problematykę aksjologiczną. Zob. Idem: *Fenomenologia świadomości egotycznej...*, s. 265.

¹³ Problem dyskusji Tischnera z polskimi przedstawicielami neotomizmu, przekraczający ramy niniejszego opracowania, pozostawiamy poza obszarem analiz podejmowanych w niniejszej pracy.

W literaturze poświęconej twórczości Tischnera istnieje wiele opracowań, których autorzy podkreślają szczególnie charakter fenomenologicznej (pierwszej) fazy poglądów polskiego filozofa¹⁴ oraz istotną rolę i wpływ Husserla na jego myśl. Niemniej jednak opublikowane dopiero w 2006 roku rozprawy Tischnera, poświęcone problematyce fenomenologicznej, ujawniają potrzebę ponownego rozpatrzenia twórczości autora *Filozofii dramatu*, twórczości, w której uwzględni się subtelne rozważania przeprowadzone przez polskiego filozofa we wczesnym fenomenologicznym okresie. W świetle bowiem lektury wspomnianych rozpraw, jak również artykułów poświęconych problematyce obu dysertacji okazuje się, że ich autorem jest myśliciel, który w sposób precyzyjny, konsekwentny zakreśla ramy przyjętego i akceptowanego stanowiska filozoficznego. Co najważniejsze, właśnie w łonie fenomenologicznych analiz, w Husserlowskiej fenomenologii dostrzega wątki, które – dotąd zapoznawane – wymagają, jego zdaniem, rozwinięcia oraz uzupełnienia. Aksjologiczna interpretacja myśli Husserla, w której ramach Tischner rozwija myśl twórcy fenomenologii, jest wyraźnie obecna już w jego najwcześniejszych tekstach.

W rozprawie doktorskiej Tischner pisze o nowej sferze badań nad człowiekiem, odsłaniającej się w rezultacie fenomenologicznych analiz, i tym samym anonsuje rozwinięcie dostrzeżonego wątku. Newralgicznym punktem fenomenologicznych analiz, który wpływa na rozwój myśli Tischnera, jest rozróżnienie motywu egologicznego i podmiotowego. Warto dostrzec, że właśnie w rezultacie rozwijania motywu egologicznego krystalizuje się projekt filozofii dramatu, ujęcia dramatycznej istoty oraz jej egzystencji. W odniesieniu do ujęcia Husserlowskiego Tischner uwyraźnia potencjalny, wolny oraz

¹⁴ W omawianym aspekcie na podkreślenie zasługuje istotna teza A. Bobki, który analizując rozwój poglądów Tischnera, dobitnie argumentuje, iż Tischnerowskie „myślenie według wartości” stanowi „rezultat pierwszej fazy poszukiwań” polskiego filozofa. Zob. A. Bobko: *Poszukiwanie prawdy o człowieku*. „Znak” 2001, nr 550 (3).

dynamiczny rys egotyczności. Rozważając ewolucję koncepcji Husserlowskiej, Tischner stwierdza wprost, że „w rezultacie odsłania się znamiona »skończoność« Ja transcendentalnego, które zamiast być »ponad« światem, jest coraz bardziej wtapiane w horyzont świata”¹⁵. W interpretacji Tischnera Husserl, przyznając „ja” transcendentalnemu tak zwane własności habitualne, zaciera różnicę między „ja” transcendentalnym a osobą ludzką¹⁶. W odniesieniu do takiego ujęcia nasuwa się pytanie: czy możliwe jest pogodzenie transcendentalnego „ja” ze skończonością, z historycznym charakterem „ja”? Dysonans ten (konflikt) w kolejnych tekstach Tischner rozpatruje na poziomie aksjologicznym, ukazując „ja” jako wartość. Można dostrzec, że właśnie w wyniku rozważań Tischnera nad ewolucją Husserlowskiej idei „ja” transcendentalnego ujawnia się nowy horyzont badawczy, który później zaprezentowany zostaje jako projekt filozofii dramatu.

W rozprawie habilitacyjnej, w której polski filozof prezentuje zarys fenomenologii świadomości egotycznej, eksponując przy tym konsekwentny charakter świadomości oraz aksjologiczny rys sfery egotycznej, zostaje przedstawiona oryginalna koncepcja „ja” aksjologicznego, koncepcja, wyznaczająca kulminacyjny punkt w rozwoju Tischnerowskiej myśli filozoficznej. Na podstawie rozważań dotyczących fenomenologicznego okresu twórczości Tischnera można sformułować tezę, że myśl autora *Filozofii dramatu* kulminuje w koncepcji „ja” aksjologicznego. Idea „ja” aksjologicznego stanowi bowiem z jednej strony rezultat rozwinięcia koncepcji Husserlowskiej, z drugiej zaś – wynik twórczego namysłu polskiego filozofa: uzupełnienie myśli Husserla¹⁷. Tisch-

¹⁵ J. Tischner: *W kręgu myśli Husserlowskiej...*, s. 51–52.

¹⁶ Por. J. Tischner: *Ja transcendentalne w filozofii Edmunda Husserla*. W: Idem: *Studia z filozofii świadomości...*, s. 101.

¹⁷ Dobitne potwierdzenie słuszności tego twierdzenia znajdujemy w rozmowie J. Tischnera z Anną Karoń-Ostrowską. „Ja” transcendentalne, które Husserl umieszcza, zdaniem Tischnera, w centrum swego projektu, „nie jest czystą formą świadomości, poza czy ponadświatową”, lecz „ja”, które

ner stwierdza *explicite*, że fenomenologicznym rdzeniem tak zwanego procesu solidaryzacji, a zarazem źródłem wszelkich aktów jest aksjologiczne „ja”¹⁸. Zarówno ujęcie „ja” aksjologicznego, jak i koncepcję procesu egotycznej solidaryzacji (procesu autokonstytucji) można potraktować jako rezultat aksjologicznej interpretacji myśli Husserla, która stanowi Tischnerowskie dopełnienie projektu fenomenologii.

Warto w tym kontekście pokusić się o refleksję natury historycznofilozoficznej, jako że występujące w tytule pracy pojęcie możliwości jest rozumiane właśnie z historycznofilozoficznego (a nie epistemologicznego czy ontologicznego) punktu widzenia. Oddziaływanie filozoficznego problemu ma charakter oddziaływania relacyjnego, dynamicznego oraz niejednorodnego (przybierającego różne postaci). Problem filozoficzny jest relacyjny w tym znaczeniu, że z jednej strony pobudza twórcze myślenie filozofa, który problem ten – zastając w określonym stadium – podejmuje, z drugiej strony sam problem zostaje przez podejmującego go filozofa rozwinięty. Przykład takiego oddziaływania stanowi rozważana w niniejszej pracy relacja fenomenologii Husserla i twórczej myśli Tischnera. W myśli polskiego filozofa fenomenologia Husserla zyskuje swą aktualność, „ożywa”. Fakt ten znajduje odzwierciedlenie w postaci licznych oraz niejednorodnych nawiązań. Warto zauważyć, że jeśli chodzi o niejednorodny charakter nawiązań Tischnera do poglądów Husserla, można wyróżnić zasadniczo trzy rodzaje odwołań: po pierwsze, nawiązania pełniące funkcję problemowego punktu wyjścia – podstawy; po drugie, nawiązania proste, traktowane wyłącznie na zasadzie zwykłego odwołania, przywoływanego w ramach prowadzonego wywodu; po trzecie, odwołania negatywne, będące rezultatem namysłu Tischnera nad myślą Husserla, namysłu,

zmienia spojrzenie na sens tego świata, ponieważ pozostając wychylone ku spotkaniu z Drugim, „nie może ominąć” pytania o dobro i zło odślaniające się w spotkaniu. Zob. *Spotkanie*. Z ks. Józefem Tischnerem rozmawia Anna Karoń-Ostrowska. Kraków 2008, s. 136.

¹⁸ Zob. J. Tischner: *Impresje aksjologiczne...*, s. 208–209.

który daje początek odmiennej propozycji, skłania polskiego filozofa do przyjęcia odmiennego rozwiązania. W niejednorodności tej ujawnia się intensywność oddziaływania (żywotność, aktualność) koncepcji Husserla. Zauważmy, że bez tego dynamizmu oraz różnorodności, mającej swój początek już na poziomie recepcji, rozwój myśli Tischnera, przekroczenie, a zarazem uzupełnienie (rozwiniecie) koncepcji Husserla, a nawet sama filozofia dramatu nie byłyby możliwe.

W niniejszym opracowaniu nie rościmy sobie – co niezwykle ważne – pretensji do tego, aby definiować filozofię dramatu ani, tym bardziej, próbować zaklasyfikować myśl Tischnera. Twórczość autora *Filozofii dramatu* bowiem, zgodnie z jego intencjami, takim klasyfikacjom się wymyka. Synkretyzm Tischnerowskiej myśli, jej stopniowe powstawanie w procesie namysłu nad problemami filozoficznymi, znajduje odzwierciedlenie w wewnętrznym dynamizmie, w nieustannym rozwoju koncepcji polskiego filozofa. W tym znaczeniu filozofia dramatu, jak każda koncepcja filozoficzna, ma początek w określonym momencie historycznym i powstaje jako rezultat rozwinięcia filozoficznych problemów w takim stopniu problematyzacji, w jakim je napotyka.

Podkreślmy, że w twórczym całokształcie myśli polskiego filozofa oprócz początkowego fenomenologicznego okresu (lata 1960–1970) wyróżnia się zasadniczo jeszcze jedną fazę inspiracji, mianowicie okres przypadający na drugą połowę lat 70. oraz na lata 80., w którym Tischner pozostaje pod wpływem filozofii dialogu. Zgodnie z takim ujęciem nasuwa się następujące pytanie: w jakiej mierze filozofia dramatu stanowi próbę wykroczenia poza alternatywę modelu intencjonalnego i dialogicznego?. Z przyjętego w prezentowanym opracowaniu punktu widzenia, w którego ramach traktujemy filozofię Tischnera jako projekt, nie w pełni słuszne wydaje się jednoznaczne ujmowanie filozofii dramatu jako odmiany myśli dialogicznej. Myśl ta bez wątpienia stanowi dla Tischnera również istotną inspirację. Znaczące, że jednemu ze swych przełomowych tekstów Tischner nadaje tytuł *Fenomenologia*

spotkania. Doświadczenie Drugiego jest jednak w rozumieniu Tischnera doświadczeniem źródłowym, z którym wiąże się aksjologiczny dramat, wymagający odpowiedzi, urzeczywistnienia tego, co w egotycznym znaczeniu pierwotne, co znajduje swe źródło w wewnętrznej przestrzeni „ja”. Dramat relacji z Drugim oraz z Bogiem, w której podkreśla Tischner znaczenie łaski oraz nadziei, jest bowiem wewnętrznym aksjologicznym dramatem każdego „ja”, na który udziela ono własnej odpowiedzi. W swym autorskim komentarzu (wydanym jako zbiór rozmów, prowadzonych na przełomie 1992 i 1993 roku) Tischner odsłania niewypowiedziane dotąd zamierzenia oraz intuicje związane z filozofią dramatu i ostatecznie potwierdza, że „dramat jest wewnętrznym dramatem podmiotu, a nie jak w filozofii dialogu, dramatem rozgrywającym się w przestrzeni »ja – ty«”¹⁹. W odniesieniu do celu, jaki leży u podstaw filozofii dramatu, Tischner pisze wprost: „[...] mój zamiar jest inny niż Lévinasa. U niego wszystko zamyka się na próbie opisu relacji »ja – ty«. A ja w to nie wchodzę, mój zamysł jest teoretyczny. Zajmuję się filozofią osoby i pytam, jak musi być zbudowana osoba, żeby mogło się wydarzyć spotkanie. Przeprowadziłem dość pobieżną analizę relacji »ja – ty« i cofnąłem się, żeby się przyjrzeć podmiotowi. Chcę zająć się wewnętrzną przestrzenią »ja« aksjologicznego. Posługuję się szeroko pojętą metodą analizy transcendentальной. [...] Najpierw szukamy doświadczenia źródłowego (w tym wypadku jest to spotkanie na drodze), a kiedy mamy już to źródło, trzeba do opisu doświadczenia dodać pytanie: [...] z jakiej ziemi może wypłynąć źródło”²⁰. Warto zatem podkreślić, że choć filozofia Lévinasa okazuje się dla Tischnera ważną inspiracją, autor *Filozofii dramatu* pozostaje mimo wszystko kontynuatorem myśli zapoczątkowanej przez Husserla. Za słusnością tego twierdzenia przemawiają następujące słowa polskiego fi-

¹⁹ *Spotkanie*. Z ks. Józefem Tischnerem rozmawia Anna Karoń-Ostrowska..., s. 136.

²⁰ *Ibidem*, s. 132.

lozofa: „Śladem po spotkaniu jest samo transcendentalne Ja człowieka – Ja, które w duszy człowieka będzie odtąd odgrywać rolę innego”²¹. Choć transcendentalne „ja” pozostaje niejawne, niemniej jednak, zdaniem Tischnera, urzeczywistnia, „prezentuje się ono jako wartość”²².

W odniesieniu do refleksji, którą Tischner zawarł w *Filozofii dramatu* (pracy stanowiącej swoiste prolegomena jego projektu), warto zaanonsować przede wszystkim te analizy, które nie tylko ze względu na innowacyjny charakter, lecz przede wszystkim na ich wymiar etyczny mają wartość nieprzemijającą. Można przypuszczać, że do takich należą między innymi analizy fenomenu zła, analizy uwzględniające wymiar agatologiczny oraz samo ujęcie istoty dramatycznej jako „ja”, które „błądząc w żywiole – pozostających w stanie sporu – transcendentalistów”, urzeczywistnia się jako osobowa wartość w świecie otoczenia. Zauważmy, że analiza doświadczenia, opis fenomenu zła, ujęcie sceny jako wspólnej aksjologicznej przestrzeni otoczenia (świata nastawienia personalistycznego) oraz samego „ja” jako istoty dramatycznej, eksponowanie napięcia, dysonansu zaznaczającego się między tym, co jawne, a tym, co ukryte – to wszak tylko niektóre wyznaczniki świadczące o fenomenologicznym warsztacie oraz Husserlowskiej proveniencji myśli Tischnera.

Architektonikę rozwoju myśli Tischnera oddaje struktura niniejszej pracy, która prezentuje linearny tok wywodu. Ustalenie takiej sekwencji odpowiada drodze Tischnerowskiej myśli od fenomenologii do filozofii dramatu. Wyjdziemy zatem od analiz dotyczących Husserlowskiej fenomenologii potraktowanej jako możliwość otwierająca różne horyzonty filozofowania, następnie omówimy Tischnerowskie rozumienie fenomenologii, próbując zarazem doszukać się w nim wątków dramatycznych. Z takiegogo namysłu nad architektoniką filozo-

²¹ J. Tischner: *Między pytaniem a odpowiedzią, czyli u źródeł obiektywizmu...*, s. 121.

²² Zob. J. Tischner: *Impresje aksjologiczne...*, s. 210.

ficznej twórczości Tischnera, architektonika, w której ramach na koniec (zwieńczenie) patrzy się przez pryzmat początku, wynika trójdzielna koncepcja układu rozprawy.

W części pierwszej, *Fenomenologia Husserla jako projekt*, fenomenologia jest przedstawiona jako zainicjowany przez Husserla realizujący się, ale nigdy do końca niezrealizowany projekt, który zapewnia szerokie możliwości badawcze. Należy nade wszystko podkreślić, że w części tej w celu uzasadnienia tematu nie prezentujemy myśli Tischnera, lecz własne ujęcie filozofii fenomenologicznej. Zgodnie z zawężeniem zakresu dociekań do Husserlowskiej fenomenologii punktem odniesienia pozostają dla nas niezmiennie dzieła Husserla, przy czym odwołujemy się również do tekstów tych przedstawicieli filozofii współczesnej, których poglądy związane są z fenomenologią, w szczególności Emmanuela Lévinasa, Martina Heideggera, Paula Ricoeura, Hansa-Georga Gadamera, Maurice'a Merleau-Ponty'ego, Eugena Finka, Jeana Francois'a Lyotarda, jeśli teksty te okazują się przydatne w analizach dotyczących interesującej nas problematyki. Zgodnie z ujawnianym tu rozumieniem, fenomenologia jest otwartym, to znaczy historycznie nieskończonym, myśleniem problemowym. Wypracowany przez Husserla fenomenologiczny sposób postępowania, postawione problemy, koncepcja redukcji fenomenologicznej, idea „ja” transcendentального, idea świata w sensie *Lebenswelt* – to dziedzictwo, jakie pozostawia niemiecki filozof kontynuatorom swej myśli. W ten sposób pojmowana fenomenologiczna filozofia, którą rozwijają przedstawiciele kolejnych pokoleń fenomenologów, jest myśleniem nieustannie ewoluującym, etosem, a zarazem wewnętrzną możliwością filozofowania. Jako typ myślenia problemowego, stanowi wciąż otwarty horyzont filozoficzny, zmieniający się w zależności od rozpatrywanego punktu wyjścia: epistemologicznego, etycznego, estetycznego. W takie ujęcie fenomenologii Husserla wpisujemy – ale dopiero w ostatnim podrozdziale pierwszej części – Tischnerowskie rozumienie fenomenologii. Dlatego też z punktu widzenia problematyki zawartej w pracy w za-

kończeniu części pierwszej niezwykle istotne okazuje się ukazanie fenomenologii jako możliwości filozofii dramatu.

Część druga w całości poświęcona jest Tischnerowskiemu rozumieniu fenomenologii. W części tej staramy się udowodnić, że Tischnerowskie ukonkretnienie oraz zaksjologizowanie „ja”, a tym samym rozwinięcie (uzupełnienie), myśli Husserlowskiej nie jest konsekwencją jej zewnętrznej krytyki, lecz rozpoznawalnym przez samą fenomenologię znakiem jej wewnętrznej potencjalności. W trzecim rozdziale pokazujemy, że w ujęciu, jakie przedstawia Tischner w rozprawie *Ja transcendentalne*, możliwości fenomenologii presuponuje Husserlowska koncepcja „ja” transcendentalnego. W miarę jak ewoluuje myśl polskiego filozofa, w łonie rozwijanej przezeń fenomenologii można dopatrzeć się przesunięcia akcentu z wątku transcendentalnego na wątek aksjologiczny. W rozdziale tym staramy się wykazać, że z punktu widzenia fenomenologii niezwykle istotną wartość ma wprowadzone przez Tischnera rozróżnienie między egologiczną i podmiotową strukturą świadomości, rozróżnienie nieznane samemu Husserlowi, który utożsamiał „ja” transcendentalne z podmiotem świadomości.

W czwartym rozdziale odsłaniamy aksjologiczny wymiar sfery egotycznej na podstawie analiz, jakie Tischner przeprowadza w *Fenomenologii świadomości egotycznej*. W ramach rozważań nad naturą „ja” transcendentalnego, ujmowanego w perspektywie aksjologicznej, Tischner dochodzi do przesądzenia, że owo „ja” jest transcendentalną wartością i jako takie stanowi ostateczny warunek możliwości odczuwania wszelkich wartości. (Nadmieśmy, że w *Impresjach aksjologicznych*, tekście z 1970 roku, Tischner wyraża następujące przekonanie: „[...] uznanie za realność jest następstwem ożywienia w człowieku odczuć aksjologicznych”²³). W związku z tym okazuje się, że sfera egotyczna jest sferą aksjologiczną. Fenomenologicznym *residuum* nie jest już, jak chciał Husserl, „ja” transcendentalne, lecz tak zwane „ja” aksjologiczne poj-

²³ Ibidem, s. 217.

mowane jako wartość. W ten sposób autor *Filozofii dramatu* uwyrażnia aksjologiczny rys konstytucji, zwracając uwagę na to, że „ja” konstytuujące jest wartością, która w świecie otoczenia urzeczywistnia się w rezultacie aksjologicznego konfliktu, odpowiedzi na aksjologiczne propozycje płynące ze świata. Prymat aksjologii, odsłaniający się w myśli Tischnera już w rozprawach poświęconych problematyce fenomenologicznej, a przybierający coraz pełniejszy wyraz w miarę ewolucji jego poglądów, powoduje ostatecznie przewartościowanie egologicznej problematyki fenomenologii na rzecz aksjologiczno-apatologicznej myśli dramatycznej.

Część trzecia pracy stanowi próbę nakreślenia drogi rozwoju (ewolucji) myśli Tischnera od fenomenologii do filozofii dramatu. Rozwój poglądów analizujemy w tej części pod kątem inspiracji filozofią Husserla. Motywami organizującymi nasze rozważania są wybrane wątki problemowe: idea świata życia jako sceny, idea „ja” apatologicznego, fenomen zła, a w szczególności paradoks subiektywności. W wyniku aksjologicznej interpretacji Husserlowskiego paradoksu subiektywności Tischner ukazuje „ja” jako istotę dramatyczną. Kreśląc ujęcie dramatycznej egzystencji człowieka, formułuje cztery pytania: po pierwsze, co to znaczy być istotą dramatyczną?; po drugie, jak jest możliwe otwarcie człowieka na scenę, czyli świat?; po trzecie, jak jest możliwe otwarcie na drugiego człowieka?; po czwarte, jak jest możliwe otwarcie na Boga?²⁴. Zdaniem Tischnera, to właśnie pytanie o dramat z Bogiem wymaga uwzględnienia nowego horyzontu, horyzontu apatologicznego, który „otwiera się w spotkaniu”²⁵. Sam autor *Filozofii dramatu* stwierdza wprost, że w pojęciu „apatologicznego horyzontu doświadczenia międzyludzkiego idea dramatu znajduje bliższe określenie”²⁶. W apatologicznym ho-

²⁴ Zob. J. Tischner: *Filozofia dramatu*. Paryż 1990, s. 13, 21.

²⁵ Zob. *ibidem*, s. 53.

²⁶ *Ibidem*.

ryzoncie doświadczenia międzyludzkiego, „wszystkimi przejawami innego i moimi włada logos dobra i zła”²⁷. Problemowy i otwarty charakter filozofowania Husserla, metoda fenomenologiczna oraz aksjologiczny etos stanowią podstawę, którą – jak staramy się wykazać – Tischner włącza w projekt agatologiczny. Pracę wieńczą rozważania poświęcone ujęciu istoty dramatycznej jako „ja” aksjologiczno-agatologicznego.

*

* *

Autorka pracy pragnie w tym miejscu wyrazić słowa podziękowania. Swoją wdzięczność za niezwykle cenne uwagi merytoryczne, odsłonięte perspektywy badawcze oraz horyzonty namysłu kieruję w stronę recenzentów Pana Profesora Andrzeja J. Norasa i Księdza Profesora Kazimierza Wolszy. Wyrazy podziękowania za wnikliwą lekturę oraz cenne sugestie składam Recenzentowi wydawniczemu Panu Profesorowi Aleksandrowi Bobce. W sposób szczególny dziękuję promotrowi rozprawy Panu Profesorowi Piotrowi Łaciakowi, bez którego naukowego ukierunkowania niniejsza rozprawa w swym ostatecznym kształcie zapewne by nie powstała.

Za wszelkie – niezapomniane – inspirujące rozmowy, krytyczne uwagi, wnikliwość, naukową rzetelność oraz pasję filozofowania, jakich w trakcie powstawania rozprawy miałam przyjemność doświadczyć, serdecznie wszystkim dziękuję.

²⁷ Ibidem.

Indeks osobowy

A

Abrahamowicz Zygmunt 89
Aguirre Antonio 43, 292
Arystoteles 248
Augustyn św. 13, 224

B

Baran Bogdan 10, 78, 103, 293
Bergson Henri 180, 194
Bernet Rudolf 85, 292
Bęben Dariusz 255, 296
Biemel Walter 57, 95, 289
Bobko Aleksander 5, 17, 278, 292
Boehm Rudolf 289
Bożejewicz Wiesław 231, 292
Brand Gerd 60, 292
Brelage Manfred 40, 60, 292
Bronk Andrzej 82, 292
Buber Martin 230, 238, 250

C

Carr David 45, 292
Chudy Wojciech 173, 227, 292
Chwedeńczuk Bogdan 295
Claesges Ulrich 40, 292
Conrad-Martius Hedwig 45
Czarkowski Janusz 30, 45, 47, 48,
83, 159, 293

Czerniak Stanisław 52, 290

D

Derrida Jacques 58, 71, 293
Descartes René (Kartezjusz) 13, 30,
32, 40, 72, 224
Dostojewski Fiodor 14
Drwiega Marek 10, 73, 103, 295
Dufrenne Mikel 44
Dymarski Zbigniew 275
Dzidek Tadeusz 269, 291

E

Eckhart Johannes 271

F

Fink Eugen 23, 36, 39, 68, 293, 296
Frank Manfred 156, 157, 162, 293
Freud Sigmund 14

G

Gadacz Tadeusz 251, 252, 293
Gadamer Hans-Georg 23, 78, 81,
85, 293
Galewicz Włodzimierz 100, 290, 294
Gierulanka Danuta 36, 61, 144,
159, 179, 235, 239, 290
Gloy Karen 125, 156, 293

Głombik Czesław 31, 295
 Gogacz Mieczysław 45
 Graff Piotr 70, 293
 Grobler Adam 55, 293
 Gurwitsch Aron 80, 293

H

Hartmann Nicolai 99, 100, 293
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 13
 Heidegger Martin 9, 10, 14, 23, 44,
 45, 103, 104, 170, 178, 197, 205,
 220, 224, 294
 Held Klaus 43, 294
 Hume David 248
 Husserl Edmund *passim*
 Hryniewicz Włodzimierz 219, 294

I

Ingarden Roman 8, 12, 14, 16, 45,
 127, 144, 145, 149, 161, 290, 294

J

Jaegerschmid Adelgundis OSB 89,
 91, 294
 Janssen Paul 63, 69, 71, 294
 Jaspers Karl 45
 Judycki Stanisław 31, 32, 44, 79,
 82, 83, 93, 294

K

Kant Immanuel 13, 31, 54, 55, 89,
 127, 163, 164, 224, 294
 Karoń-Ostrowska Anna 18, 19, 21,
 209, 220, 222, 265, 296
 Kerckhoven Georg 39, 293
 Kern Iso 31, 85, 236, 289, 292, 294
 Kępiński Antoni 14
 Kiepas Andrzej 5
 Kierkegaard Søren 13
 Kołakowski Leszek 293
 Kmita Jan 10, 103, 214, 287, 290
 Kowalska Małgorzata 71, 77, 78,
 293—295

Krasnodebski Zbigniew 61, 290, 293
 Krapiec Mieczysław Albert 45
 Kubalica Tomasz 125, 156, 255, 296
 Kwapiszewski Józef 219, 294

L

Landgrebe Ludwig 78, 181, 183,
 290, 294
 Lee Nam-In 79, 296
 Lévinas Emmanuel 14, 15, 21, 23,
 34, 39, 45, 46, 71—73, 171, 177,
 198, 205, 214, 220, 221, 224, 238,
 250, 291, 294
 Lis R. 77
 Lotze Rudolph Hermann 16
 Lorenc Iwona 10, 34, 77, 104,
 293—295
 Luijpen Wilhelmus Antonius Maria
 62, 295
 Lyotard Jean-François 23, 32, 37,
 53, 54, 56, 63, 76, 80, 282, 295

Ł

Łaciak Piotr 33, 34, 48—50, 77, 101,
 295, 297

M

Marbach Eduard 85, 292
 Marcel Gabriel 14, 177, 224, 238
 Markiewicz Barbara 181, 294
 Mensch James 63, 295
 Merleau-Ponty Maurice 23, 44, 45,
 58, 77, 177, 178, 295
 Michalski Krzysztof 58, 295
 Migasiński Jacek 10, 32, 34, 77, 78,
 104, 293, 295
 Moran Dermot 42, 58, 295
 Mrówczyński Piotr 34, 294, 295

N

Noras Andrzej Jan 31, 44, 52, 295
 Nowak Andrzej 144, 296

O

Opolsko-Kokoszka Bogna 198, 294
Ostasz Lech 71, 290

P

Paweł Apostoł św. 248, 251
Platon 224, 248
Póltawski Andrzej 30, 44, 295

R

Rickert Heinrich 16, 292
Ricoeur Paul 10, 14, 23, 73, 90, 103,
104, 170, 177, 179, 180, 295
Rolewski Janusz 32, 52, 81, 87, 296
Różdzeński Roman 254, 296

S

Sartre Jean Paul 224
Scheler Max 13, 45, 163, 164, 177,
220, 224, 238, 247, 248
Schmid Hans Bernhard 47, 296
Seeböhm Thomas 51, 296
Seep Hans Rainer 255, 296
Sidorek Janusz 29, 33, 44, 125, 290,
296
Siemek Marek Jan 85, 181, 294,
296
Sińczak Bronisław CM 269, 291
Sobczak Piotr 275, 279, 296
Sosnowski Lech 144, 296
Spiegelberg Herbert 61, 62, 69, 79,
296
Stawrowski Zbigniew 218, 296
Stróżewski Władysław 9, 156, 291
Stein Edyta 217, 218, 224, 296
Styczeń Kazimierz 45
Szary Stefan 225, 226
Szekspir William 14

Szewczyk Jan 12, 13

Ś

Środa Krzysztof 68, 296
Święcicka Krystyna 59, 96, 289

T

Tatarkiewicz Władysław 44
Theunissen Michael 230
Tischner Józef *passim*
Tołstoj Lew 14
Topolski Jerzy 10, 103, 214, 287, 290
Tomasz z Akwinu 275, 279, 296
Trincia Francesco Saverio 72, 296
Tugendhat Ernst 30, 51, 296

W

Wadowski Jan 223, 224, 296
Wajs Andrzej 30, 290, 295
Walczewska Sławomira 59, 96, 289,
290
Wesołowska Agnieszka 36, 77, 296,
297
Wodziński Cezary 10, 103, 294
Wojtyła Karol (Jan Paweł II) 6, 163,
173, 280, 297
Wolniewicz Marian 297
Wolsza Kazimierz 38, 297
Woźniakowski Jacek 15, 214, 252,
292

Z

Zuziak Władysław 278
Zwoliński Zbigniew 156, 293

Ż

Żarnańska Zofia 8, 118, 290
Życiński Wojciech SDB 280, 297

Agnieszka Wesołowska

Phenomenology as a possibility of Józef Tischner's philosophy of drama

Summary

The work constitutes a result of a thought of a historio-philosophical nature, a thought on the project of Husserl's phenomenology (classic phenomenology) on the one hand, and on the development of Tischner's philosophical output from phenomenology to philosophy of drama on the other. The main aim, realized in the work in the form of three steps (leading from phenomenology to the philosophy of drama) subject to a tripartite structure of the work, was to prove the main hypothesis claiming that phenomenology treated as Husserl's philosophical project, dealt with and creatively developed by Tischner as an initial inspiration, constitutes the possibility of the final effect of Tischner's output, that is the philosophy of drama. An initial inspiration, that is phenomenology, remains for the philosophy of drama only an inspiration that is not exhaustive the scope of possible philosophical references of this philosophy. The realization of the main hypothesis enables a linear and three-stage (corresponding at the same time to the architectonics of the development of Tischner's thought) course of the argument: three parts of work of the following sequence: *Husserl's phenomenology as a project* (part one), *Tischner's understanding of phenomenology* (part two), and *From phenomenology to philosophy of drama* (part three).

In the first part (*Husserl's phenomenology as a project*) phenomenology is presented as a project, initiated and realized by Husserl, but never fully realized, a project indicating research scope, and outlining a horizon of classic philosophical problems: epistemologic, metaphysical, ethical and aesthetic ones. Such a broad spectrum of problems directs a thought on phenomenology understood as a possibility, as an indefinite flow of problems. Tischner's understanding of phenomenology also inscribes into such a perspective. That is why it is extremely important from the perspective of the issues raised in the work to show phenomenology as a possibility of

the philosophy of drama at the end of part one. In this very part, to justify the subject-matter the author does not present Tischner's thought, but her own understanding of phenomenological philosophy, in which she also inscribes Tischner's concept as late as in the last subchapter. A creative use of openness that characterizes Husserl's philosophy according to Tischner, makes a Polish thinker go beyond the frames of the classic phenomenology, that is, where new areas, researched so far by other than phenomenological methods, reveal.

The second part (*Tischner's understanding of phenomenology*) is fully devoted to Tischner's understanding of phenomenology. As the thought of the author of *Thinking According to Values* changes in the womb of phenomenology developed by him, one can notice a shift from a transcendental to an axiological accent. The very part is an attempt to prove the hypothesis that an axiological interpretation of "I", and thus, a complement to Husserl's thought, is not a consequence of its external criticism, but a symbol of its internal potential recognized by phenomenology itself.

The main aim of the third part *From phenomenology to philosophy of drama* is a reconstruction of the process of transition from phenomenology to the philosophy of drama, an outline of the path of development (evolution) of Tischner's thought. In the light of the results of analyses conducted it turns out that within his own philosophical thought, Tischner characterizes transcendental mindset of "I" and, in consequence, drama, a discord between natural and transcendental attitude perceived as a discord between natural and axiological-agatological attitude.

The perspective of the philosophy of drama presented in the book, being a result of revealing Tischner's original thought *in statu nascendi*, in its beginning, Husserl's phenomenology constitutes is certainly one of the possibilities. The aim of the work was to show the aspects of philosophy of drama that prove its phenomenological provenance. We hope that looking at philosophy of drama from the angle of its beginning, and taking into account its primary relations to phenomenology, will make a reliable picture of Tischner's philosophical works.

Agnieszka Wesolowska

Die Phänomenologie als eine Möglichkeit der Philosophie des Dramas von Józef Tischner

Zusammenfassung

Die vorliegende Abhandlung ist das Ergebnis der geschichtsphilosophischen Überlegungen über Husserl-Phänomenologie (klassische Phänomenologie) und über die Entwicklung des philosophischen Schaffens von Józef Tischner von der Phänomenologie bis zur Philosophie des Dramas. In drei Teilen (von der Phänomenologie bis zur Philosophie des Dramas) versucht die Verfasserin die Hauptthese zu beweisen, dass die von Husserl abgefasste und von Tischner künstlerisch entwickelte Phänomenologie im Stande ist, als primäre Inspirationsquelle zu Tischners Philosophie des Dramas führen. Primäre Inspiration, also Phänomenologie, bleibt für die Philosophie des Dramas lediglich eine, den ganzen Bereich von philosophischen Bezugspunkten der Philosophie nicht aufbrauchende Inspiration. Der Verwirklichung von der Hauptthese dient der in der Abhandlung angenommene, lineare und der Entwicklung Tischners Philosophie entsprechende dreistufige Argumentationsgang: *Husserls Phänomenologie als ein Entwurf* (erster Teil); *Die Phänomenologie nach Tischner* (zweiter Teil) und *Von der Phänomenologie zur Philosophie des Dramas* (letzter Teil der Abhandlung).

Im ersten Teil (*Husserls Phänomenologie als ein Entwurf*) erscheint die Phänomenologie als ein von Husserl initiiertes, obwohl nie bis zu Ende geführter Entwurf, der bestimmte Forschungsmöglichkeiten nach sich zieht und den Horizont von klassischen philosophischen (epistemologischen, metaphysischen, ethischen und ästhetischen) Problemen bestimmt. Solch ein weites Problemspektrum wird durch die als eine Möglichkeit, ein unendlicher Problemfluss betrachtete Phänomenologie erzwungen. Auf solche Weise wird auch Tischners Phänomenologie betrachtet, deswegen hält die Verfasserin für wichtig, im Abschluss des ersten Teiles ihrer Abhandlung die Phänomenologie als eine Möglichkeit der Philosophie des Dramas darzustellen. Um die Hauptthese zu begründen präsentiert sie in dem Teil nicht Tischners Gedanken, sondern ihre eigene Auffassung der phänomenologi-

schen Philosophie, in der auch Tischners Auffassung der Phänomenologie – aber erst in dem letzten Unterkapitel der ersten Teil – berücksichtigt wird. Schöpferische Ausnutzung der die Husserls Philosophie nach Tischners Meinung kennzeichnenden Offenheit führt den polnischen Denker zu Überschreitung der Grenzen der klassischen Phänomenologie d.i. zu den mittels der phänomenologischen Methode bisher noch nicht erforschten Bereichen.

Der zweite Teil (*Die Phänomenologie nach Tischner*) ist en bloc der Tischners Auffassung von der Phänomenologie gewidmet. In dem Maße wie sich die Meinungen des Autors von *Wertedenken*. Weiterentwickeln, kann man entdecken, dass in der von ihm entwickelten Phänomenologie der Schwerpunkt auf axiologische (und nicht transzendente) Akzente gelegt wird. Die Verfasserin versucht folgende These zu begründen: axiologische Interpretation des „Ichs“ und demnach die Ergänzung der Husserls Ansichten ist nicht die Folge deren Außenkritik, sondern das von der Phänomenologie selbst erkennbare Zeichen deren inneren Möglichkeit.

Das Hauptziel des dritten Teiles (*Von der Phänomenologie bis zur Philosophie des Dramas*) ist, den Prozess des Übergangs von der Phänomenologie in die Philosophie des Dramas wiederzugeben und die Weiterentwicklungswege der Ansichten Tischners zu schildern. Es stellt sich heraus, dass Tischner in seiner Philosophie die transzendente Einstellung als axiologisch-agatologische Einstellung des „Ichs“ nimmt und infolgedessen das Drama von ihm als eine Diskrepanz zwischen der natürlichen und transzendentalen Einstellung, als eine Diskrepanz zwischen der natürlichen und axiologisch-agatologischer Haltung betrachtet wird.

Die in vorliegender Abhandlung angenommene Auffassung der Philosophie des Dramas, also Husserls Phänomenologie, ist wahrscheinlich nur eine von den möglichen Auffassungen. Die Verfasserin nahm sich aber das Ziel vor, solche Aspekte der Philosophie des Dramas zu zeigen, welche von deren phänomenologischer Provenienz zeugen. Sie hofft dabei, dass die Betrachtung der Philosophie des Dramas unter dem Gesichtspunkt deren Anfängen und die Berücksichtigung deren primären Verbindungen mit Phänomenologie wird zur soliden Darstellung des philosophischen Werkes Tischners beitragen.

Spis treści

Wstęp	7
-----------------	---

Część pierwsza Fenomenologia Husserla jako projekt

Rozdział pierwszy

Fenomenologia jako myślenie problemowe	29
Fenomenologia a problem początku poznania	29
Redukcja fenomenologiczna a problem przemiany „ja”	59
Idea świata przeżywanego (<i>Lebenswelt</i>)	76

Rozdział drugi

Horyzonty fenomenologii	95
Fenomenologia jako nieskończona praca myślenia	95
Tischner a perspektywy fenomenologii	104

Część druga Tischnerowskie rozumienie fenomenologii

Rozdział trzeci

Koncepcja „ja” transcendentального	117
Egologiczna a podmiotowa struktura świadomości	117
Indywidualność „ja” transcendentального	149

Rozdział czwarty

Sfera egotyczna jako sfera aksjologiczna. (Aksjologiczny wymiar egotyczności)	155
Konscjentywność sfery egotycznej	155
„Ja” somatyczne	175
„Ja” jako podmiot poznania	185
„Ja” osobowe	192
Pierwotne „ja” aksjologiczne	199

Część trzecia

Od fenomenologii do filozofii dramatu

Rozdział piąty

Możliwości fenomenologii a rozwój myśli Tischnera	213
„Aksjologiczny etos” fenomenologii w ujęciu Tischnera	213
Otwarcie na scenę a otwarcie na drugiego człowieka	233

Rozdział szósty

Filozofia dramatu jako odsłonięcie ukrytych możliwości fenomenologii	245
Dramat jako zinterpretowany aksjologicznie paradoks subiektywności	245
Istota dramatyczna jako „ja” aksjologiczno-agatologiczne	268
Zakończenie	283
Bibliografia	289
Indeks osobowy	299
Summary	303
Zusammenfassung	305

Redaktor Małgorzata Poglódek
Projekt okładki Paulina Dubiel
Redaktor techniczny Barbara Arenhövel
Korektor Lidia Szumigała
Skład i łamanie Edward Wilk

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

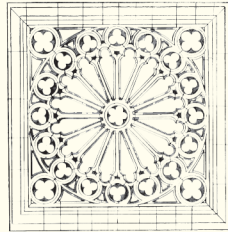
ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2091-5
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-548-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
[e-mail: wydawus@us.edu.pl](mailto:wydawus@us.edu.pl)

Wydanie I. Ark. druk. 19,5. Ark. wyd. 17,5.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiała
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Cena 22 zł
(+ VAT)

„Książka Pani Agnieszki Wesołowskiej w całości poświęcona jest analizie pewnej części twórczości Józefa Tischnera. Nie jest to jednak tylko próba rekonstrukcji myśli Tischnera, lecz autorska interpretacja z oryginalną tezą, która sprowadza się w istocie do następującego stwierdzenia: filozofia dramatu jest konsekwencją fenomenologii. Autorka pisze: »W naszym opracowaniu przyjmujemy, że filozofia dramatu jest wynikiem ewolucji poglądów Tischnera, których punkt wyjścia stanowi klasyczna fenomenologia Husserla«. Uzasadnieniu tej tezy jest konsekwentnie podporządkowana cała struktura pracy. [...] Pani Wesołowska prezentuje Tischnerowski sposób rozumienia fenomenologii. Ta część [...] wnosi nowe treści do interpretacji myśli samego Tischnera, jak i poszerza spojrzenie na problematykę i dyskusje pojawiające się w ramach fenomenologii. Autorka opiera się przede wszystkim na [...] wczesnych pracach krakowskiego Profesora (jego doktoracie i habilitacji), które paradoksalnie przez wiele lat nie były przedmiotem szerszych dyskusji. Bardzo skrupulatnie analizuje to, co Tischner zaczerpnął od Husserla, ale wydobywa także momenty, w których spiera się on z twórcą fenomenologii i proponuje własne rozwiązania”.

Z recenzji wydawniczej Prof. dr. hab. Aleksandra Bobki

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-548-3

Agnieszka Wesołowska FENOMENOLOGIA jako możliwość...